

УДК 17:160

DOI: 10.26565/2226-0994-2020-62-7

Софія Леонтєва

ЗДАТНІСТЬ СУДЖЕННЯ І PHRONESIS У ПРАКТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ Г. АРЕНДТ

Головною проблемою модерних універсалістських теорій практичної філософії є надання нормативним принципам та моральним судженням теоретичного обґрунтування, що уможливило їхній загально обов'язковий та об'єктивно значущий характер. Труднощі, з якими стикаються такі проекти, обумовлені відокремленням раціонального теоретизування від контекстів реального життя, тобто певним відривом теоретичного обґрунтування від практики. Вже звична для сучасної практичної філософії опозиція універсалізму і контекстуалізму сьогодні переосмислюється, з'являються теорії постметафізичного універсалізму, що центрують увагу зокрема на розробці останнього універсалістського проекту дискурсивної етики в рамках критичної теорії «третьої хвилі». Метою статті є представлення етико-філософських ідей Г. Арентд як цікавої концепції поєднання кантівської теорії «здатності судження» і аристотелівського *phronesis* задля прояснення природи етико-морального судження. Його складність, наголошується в статті, полягає в поєднанні загального та окремого. Загальність судження, за Арентд, обґрунтовується в теорії «широти мислення» як здатності людей до спільної мови-дії. Чутливість до ситуації відбиває аристотелівське поняття *phronesis*. Під час аналізу арендівського обґрунтування нормативних та етичних суджень, виявлено герменевтичний вектор її теорії, що надалі запозичується Ю. Габермасом і сучасними представниками критичної теорії. Особливу увагу приділено поняттю «публічності» як полю перетину теоретизування та практики. Визначено, що «публічність» у практичній філософії Арентд стає платформою реалізації спільної для всіх здатності до етично-морального міркування, що завжди необхідно орієнтуватися на рівень загальної людської ситуації. У підсумку оригінальна концепція Арентд розцінюється як шлях подолання опозиції універсалізму і контекстуалізму, що є актуальним у сучасному етико-філософському дискурсі.

Ключові слова: постметафізичний універсалізм, контекстуалізм, *phronesis*, здатність судження, широта мислення, публічність.

Одне з ключових питань, що зумовлює сучасний стан практичної філософії, можна сформулювати таким чином: Якими є взаємини між практичною філософією (етикою, філософією моралі, політичною філософією) як теорією і самим життям як практикою, де людське самовизначення та міжлюдські відносини завжди вже зумовлені певними уявленнями про правильне, належне та обов'язкове? Інакше кажучи, чи має практична філософія свою основу в теоретизуванні як висуванні на рівень всезагального та універсального тих зрозумілих та очевидних положень, які існують у життєвому певних соціально-культурних та історичних «форм життя»?

Це питання загострюється під час огляду теорії модерної етики, які стикаються з однією і тією ж проблемою неможливості висування принципів об'єктивної загальної значущості. Обґрунтованість цих принципів є метою модерних проектів практичної філософії від Канта до Габермаса. У проекті дискурсивної етики вона досягається за умови виходу обґрунтування моральних пропозицій на над-контекстуальний рівень «ідеальної світової спільноти» (К.-О. Апел). Критика дискурсивної етики переважно зосереджується на тезі щодо універсалізуючої здатності практичної раціональності, яка сприймається не інакше як пережиток проекту модерна.

Тож опозицію універсалізму і контекстуалізму можна представити як вирішальну в характеристиці основних проектів практичної філософії. У цій роботі пропонується розглянути проблему засад самої практичної філософії, звертаючись до низки

© Леонтєва С. О., 2020.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

мислителів, центральне місце серед яких займає Г. Арндт. Саме вона є однією з ключових фігур модерної думки, положення якої були запозичені в сучасних варіантах універсалізму, більшою мірою – Ю. Габермасом. У роботах Г. Арндт, присвячених розумінню діяльності як аристотелівського *praxis* і своєрідному прочитанню кантівської теорії «здатності судження», найбільш гостро переосмислюється взаємозв'язок теорії і практики, де загальність принципів практичного розуму співвідноситься з контекстуальністю застосування принципів у реальному житті. Її міркування певною мірою простежуються в опозиційних до універсалістських теоріях і доречні при формулюванні позиції постметафізичного універсалізму, що відстоюється представниками третьої хвилі критичної теорії. В осередку практичної філософії стоять питання, які стосуються також проблеми співвідношення морального і політичного. Те, що моральне безпосередньо пов'язано з політичним, підкреслює як Г. Арндт, так і представники критичної теорії від Т. Адорно до Ю. Габермаса.

Отже, насамперед слід визначити засадничу проблему практичної філософії, як вона бачиться на початку модерної епохи, і зіставити її з аристотелівським проектом, до актуалізації якого звертається Г. Арндт (1). Особливу увагу слід приділити конструюванню поняття «публічності» (2). «Публічність» у теорії Арндт розглядається як поле перетину теоретизування і безпосередньої практики, що зближує її ідеї з представниками критичної теорії. Далі поняття публічності запозичує Ю. Габермас під час розробки проекту дискурсивної етики. Ключову проблему, яку намагається вирішити Габермас і його послідовники, а саме з'єднання універсалізму обґрунтування нормативних принципів і контекстуалізму їх застосування, пропонується співвіднести з оригінальним з'єднанням кантівських і аристотелівських положень Г. Арндт (3).

(1) До проблеми етики і філософії моралі

Завданням філософії моралі з самого початку модерної епохи вважалося надання наявним інтуїціям і уявленням теоретичного обґрунтування. Це передбачало виправдання одних практичних істин перед універсальною і авторитарною інстанцією розуму та відкидання інших як забобонів і хибних суджень. Сучасне філософсько-етичне міркування виявляє вичерпаність теоретичного обґрунтування та обмежується констатацією певного мінімуму всім зрозумілих і розхожих положень.

Г. Арндт у роботі «Відповідальність та судження» називає моральне самоочевидним. Вона не заперечує можливість раціоналізації моральності, а скоріше підкреслює неможливість переконання і раціонального обґрунтування моральних суджень у конфліктних ситуаціях, що підривають усталені практики людського спілкування. Тому принципово неможливо довести «аксіоматичну істинність» моральних пропозицій [Арндт, 2013а, с. 129].

Певною мірою сам кантівський проект обґрунтування етики будується на констатації морального закону як «факту розуму», як даності: «Ми знаємо тільки одне, що закон не тому має для нас силу, що він нас цікавить (бо це гетерономія і залежність практичного розуму від чуттєвості <...>), а тому він нас цікавить, що має силу для нас як людей з огляду на те, що він впливає з нашої волі як мислячих істот, отже, з нашого справжнього Я; а те, що належить лише до явища, необхідно підпорядковується розумом властивості речі самої по собі» [Кант, 1994, с. 243] (тут і далі переклад мій. – С. Л.).

У лекціях з філософії моралі Т. Адорно зі свого боку також фіксує діалектику роздумів над максимами дії і самого життя, що лежить в основі моральних питань. Маючи на увазі відому роботу Канта «Про хибне право брехати з людинолюбства», Адорно запитує: «Коли до вас приходять біженець, який просить притулку, чи варто розмірковувати щодо цього замість того, щоб просто допомогти?» [Адорно, 2000, с. 110]. Правильність дій, отже, завжди передбачає конфліктність із практикою конкретних ситуацій. Наголошуючи на основній проблемі філософії моралі, Адорно резюмує: «... про всю філософію моралі взагалі неможливо міркувати ґрунтовно, не усвідомивши таку подвійність: саме вся ця

сфера повинна бути цілком пронизаною розумом і водночас не вичерпуватися лише розумом» [Адорно, 2000, с. 111]. Конкретність, укоріненість морального судження і вчинку в практиці «встановлює кордон розуму у сфері морального».

Сформульована Адорно проблема неосаяжності розумом практики в Арендт представлена більш категорично – у переосмисленні всієї моделі практичного розуму. У своїй останній роботі «Життя розуму» Арендт пише: «... філософію не цікавлять окремоті, які дають нам відчуття, але тільки лише універсалії, те, що не може бути локалізовано. Було б великою помилкою шукати подібні універсалії в практично-політичних питаннях, які завжди мають справу з приватними питаннями. У цій області “загальні” твердження, однаково застосовні всюди, негайно вироджуються в порожні загальні місця. Дія має справу з окремотями, і тільки окремі твердження можуть бути достовірними в області етики чи політики» [Арендт, 2013b, с. 195].

Близький за характером думки до Арендт Г.-І. Гадамер, який розмірковує про філософію моралі в тому ж річищі, вказуючи, що етичне не підпадає під теоретичне міркування, а вкорінене в певному досвіді [Gadamer, 1999, p. 18]. Засновник філософської герменевтики у своїх етичних роботах проводить думку про те, що між загальним принципом, артикульованим у концептах філософії моралі, і тим, що направляє регулярні нормативно-змістовні практики, немає суттєвої різниці. Філософія моралі висловлює філософською мовою інтуїції, що відображені в традиціях.

Ідеї Гадамера, орієнтовані на побудову герменевтичного варіанту філософії моралі, є близькими для Арендт також у контексті звернення до аристотелівської моделі практичної раціональності. Так, модерну філософію моралі Г. Арендт прагне зорієнтувати назад до античної думки, у лонах якої зароджується і етика, і політика. Запозичуючи аристотелівське розуміння *праксісу*, Арендт вказує на єдність філософського розуму про належне і самого життя в згоді з належним. Формулюючи етику і політику, що суттєво відрізняються від «першої філософії», Аристотель говорить про мету діяльного життя, на противагу життю споглядальному: «... (ми ж проводимо дослідження не для того, щоб знати, що таке чеснота, а щоб стати добродійними, інакше від цієї науки не було б ніякої користі), оскільки необхідно уважно розглянути те, що відноситься до вчинків, а саме як слід чинити» [Аристотель, 1984, с. 79].

Отже, аристотелівська етика постає в значній дистанції щодо сучасної практичної філософії, адже обґрунтування моральних суджень «чистою теорією» в аристотелівській етиці відсутнє. Також невірно було б уявляти аристотелівську етику як тільки низку певних чеснот. Головне її прозріння полягає у визначенні сфери *праксісу*. Людина завжди діє в певних ситуаціях, і визначення чесноти, згідно з «теорією золотієї середини», залежить від безпосереднього прояву певної якості в житті. Тож належне, за Аристотелем, завжди набуває своєї визначеності тільки з конкретності ситуації.

(2) Публічність та дискурс як перетин теорії і практики

Г. Арендт, звертаючись до Аристотеля, наголошує на людській здатності до суспільної діяльності та організації спільної життєвої практики в понятті «дії». Розуміння дії пов'язується зі сферою політичного як світу міжлюдського спілкування, подібно до участі громадян полісу в обговоренні політичних справ. Політичне стає платформою, на якій відбувається об'єднання людей задля обговорення загальних питань. Дія у сфері політичного проявляє властиву людській сутності свободу, у тому розумінні, що тільки в обговоренні мінливого і не даного в представленому вигляді учасники отримують можливість прояву ініціативи, творення абсолютно нового. З цієї причини, припускає Арендт, законодавча діяльність і готові закони самі по собі спочатку не були предметом політики для греків [Арендт, 2000, с. 258].

Ця ідея зв'язку свободи і практики пронизує всю практичну філософію. Згідно з Кантом, людська сутність також реалізується виключно в практиці, де розум, що діє у сфері феноменального, здатний реалізувати свободу, перериваючи ланцюжок

причинно-наслідкових зв'язків. У цьому полягає примат практичного розуму над теоретичним.

Отже, зв'язок теорії і *практиси* виявляється, на думку Арендт, в ідеї відкритого в нескінченний процес комунікації дискурсу як сфери постійного об'єднання людей у спільноти. Публічність, в якій проявляється вільна мова-дія, стає місцем розумного осягнення складної сфери людських справ, спілкування і спільних дій. У такому прочитанні арендтівської теорії ідею «публічності» запозичує для своєї дискурсивної етики Ю. Габермас.

Важливим для розуміння можливості публічності з подальшим досягненням консенсусу щодо морально-етичних або політичних питань є обґрунтування інтерсуб'єктивної згоди як мети публічної мови-дії. Необхідно відзначити, що для Арендт відмінність морального від політичного полягає в наявності певних моральних істин, які складають саму природу людяності.

(3) Аристотелівський *phronesis* і здатність судження Канта

Отже, у сфері політичного, згідно з Г. Арендт, істотне значення має здатність судження в конкретності ситуацій (те, як визначається *phronesis* у сучасному неоаристотеліанстві). Орієнтація на загальні принципи належного зберігається. Цю складність поєднання загального і окремого в політичному судженні Арендт прагне прояснити, звертаючись до «Критики здатності судження» І. Канта в своєму розумінні політичної філософії німецького класика. Здатність до рефлексивних суджень, яке Кант досліджує в області естетики, вона переносить на дослідження здатності судження взагалі.

Відмінністю рефлексивного судження від визначального, за Кантом, є те, що воно має справу з приватним і окремим, для якого необхідно знайти загальне. Саме ця складність відрізняє практичну раціональність, особливо в ситуації, коли загальність принципів не є самоочевидною. У «Лекціях з політичної філософії Канта» Арендт визначає судження як здатність «таємничого поєднання приватного із загальним» [Арендт, 2013b, с. 486]. Так, відштовхуючись від аристотелівського розуміння вкоріненості людського буття в ситуації, Арендт прагне обґрунтувати з іншого боку універсальність принципів у зверненні до кантівського *sensus communis*.

Під поняттям *sensus communis* Кант має на увазі можливість згоди між людьми в сприйнятті творів мистецтва на основі спільності уявлення. У практичній філософії воно розуміється як відчуття істини, відчуття справедливості, відчуття належного. Примітно, що в універсалістських проєктах практичної філософії так чи інакше постулюється це відчуття як необхідна передумова раціонального обґрунтування (прикладом може слугувати теорія Дж. Ролза про справедливість як чесність). У ригористській філософії моралі Канта здатність до «відчуття загального» не може бути підставою загальних максим, сама ж здатність судження пов'язує теоретичний і практичний розум в реалізації максим чистого практичного розуму в конфліктних ситуаціях емпіричного світу. У «Критиці практичного розуму» Кант відзначає: «Чи є той чи інший можливий для нас у чуттєвості вчинок випадком, котрий підпадає під це правило, чи ні, – для [вирішення] цього потрібна практична спроможність судження, завдяки якій те, що в правилі мовиться назагал (*in abstracto*), прикладається до того чи іншого вчинку *in concreto*» [Кант, 2004, с. 76]. Практична здатність судження тут визначається в протиставленні емпіричного ноуменальній сфері свободи. Для Арендт дуальність двох світів у Канта не прийнятна, для обґрунтування можливості загальнозначущих суджень вона звертається до здатності «широти мислення».

Під здатністю «широти мислення» Арендт розуміє апіорну здатність людини орієнтуватися на інших, на комунікацію і визнання свого суб'єктивного погляду іншими. Якщо перенести роздуми про судження зі сфери сприйняття прекрасного у сферу роздумів про належне, виявляється єдність здатності. Подібно до того, як у сприйнятті прекрасного людина прагне розділити свої уявлення з іншими, в обговоренні правильного

і неправильного люди виражають переконання здорового глузду та досягають згоди щодо розуміння певної ситуації.

Отже, у суто етичному розумінні «широта мислення» означає здатність ставити себе на місце іншого, займати неупереджену позицію, орієнтуючи своє судження на рівень загального. У моделі «широти мислення» простежуються ті ж регулятивні принципи, які приписує публічному дискурсу Ю. Габермас. Це виявляє ще один ракурс габермасівського звернення до філософії Арндт. Однак для засновника дискурсивної етики «широта мислення» означає здатність критичного розгляду самоочевидних положень, спотворених існуючими суспільними відносинами і практиками.

Унаслідок переосмислення критичних зауважень, які були висунуті неоаристотеліанцями проти раціоналістичної етики, Габермас розширює свою теорію обґрунтування належного на основі трансцендентальних умов комунікації і прагматики мови. Він розмежовує раціоналізацію принципів і фон, що супроводжує їх та є вкоріненим у герменевтичній ситуації комунікації. Тоді «демотивовані відповіді на деконтекстуалізовані питання можуть досягти практичної дієвості, якщо <...> скасовані абстрагування від контекстів дії <...> і якщо до морального судження щось додається – герменевтичне зусилля або інтерналізація владного авторитету» [Хабермас, 2001, с. 271]. Останнє вказує на фрейдистський мотив у філософії моралі Габермаса, тоді як «герменевтичне зусилля» означає визнання герменевтичної здатності орієнтації людей у ситуації.

Герменевтичний мотив дискурсивної етики підхоплюється наступними теоретиками, які відстоюють габермасівський проєкт критичної теорії. Так, С. Бенхабіб окремо акцентує увагу на заданому Г. Арндт векторі обґрунтування інтерсуб'єктивної значущості, що лежить не в когнітивних умовах комунікації раціональних суб'єктів-акторів, а в сутнісній природі міжлюдського спілкування. Так Бенхабіб переорієнтує габермасівську етику до принципів егалітарної взаємності й загальної поваги, які, за Арндт, є дополітичною та доетичною умовою людської ситуації взагалі. Універсалізм у такому розумінні орієнтується на множинність позицій, що також істотно відрізняє поняття публічності.

Отже, дискурсивну етику важливо розглядати в прагненні об'єднання універсалізму (у раціоналізації норм і принципів) і контекстуалізму (адже обговорення та застосування цих принципів зумовлено конкретними дискурсами з конкретних питань). Увага до практики потребує від Габермаса також включення в практичну раціональність «проникливості в застосуванні правил», що згодом призвело до розділення ним двох видів дискурсу – дискурсу обґрунтування норм і дискурсу застосування. Цей поділ стає предметом дослідження послідовників дискурсивної етики, одним з яких став К. Гюнтер. Дискурс застосування норм як контекстуально зумовлений розглядається тут безпосередньо у зв'язку з аристотелівською моделлю практичного розуму [Gunther, 1999, p. 171].

У роботі «Етика дискурсу: зауваження до програми обґрунтування» Габермас пише: «Оскільки моральні норми не містять у собі правила їх застосування, дія, що виходить з морального розсуду, вимагає додатково здатності герменевтичного розуміння, або, за словами Канта, рефлексивної здатності судження» [Хабермас, 2001, с. 272]. У такий спосіб дискурсивна етика долає ригоризм універсалістських теорій моралі, враховуючи шлях роздумів, пройдений Г. Арндт.

У висновку звернемося до зауваження Т. Адорно щодо констатації морального стану сучасності в такій формулі: «у житті неправильному не може бути життя правильного» [Адорно, 2000, с. 5]. Під цим розуміється відстоювання важливості нескінченного осмислення практики як постійне практикування «здатності судження». У цьому Арндт бачила обов'язкову умову морального життя, а Т. Адорно (як потім і Габермас) – завдання філософії моралі, що обґрунтовує саму можливість змістовно відкритого дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Адорно Т. Проблемы философии морали / пер. с нем. М. Л. Хорькова. М.: Республика, 2000. 239 с.
- Арендт Х. *Vita activa*, или о деятельной жизни / пер. с нем. и англ. В. В. Бибикина. СПб.: Алетейя, 2000. 437 с.
- Арендт Х. Жизнь ума / пер. с англ. А. В. Говорунова. СПб.: Наука, 2013. 517 с.
- Арендт Х. Ответственность и суждение / пер. с англ. Д. Аронсона, С. Бардиной, Р. Гуляева. М.: Изд.-во Института Гайдара, 2013. 352 с.
- Аристотель. Никомахова этика. Большая этика / пер. Н. В. Брагинская, Т. А. Миллер. *Аристотель. Сочинения: в 4 т.; т. 4.* М.: Мысль, 1984. С. 53–374.
- Кант И. Основоположения метафизики нравов / пер. с нем. Л. Б. Д. Кант II. *Сочинения: в 8-ми т.; т. 4.* М.: Чоро, 1994. С. 154–246.
- Кант І. Критика практичного розуму / пер. с нім., прим. та післямова І. Бурковського; наук. ред. А. Єрмоленко. К.: Юніверс, 2004. 240 с.
- Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / пер. с нем. Д. В. Складнева. СПб.: Наука, 2001. 377 с.
- Gadamer H.-G. *Hermeneutics, Religion and Ethics* / transl. by J. Weinsheimer. New Haven: Yale University Press, 1999. 173 p.
- Günther K. *The Sense of Appropriateness: Application Discourses in Morality and Law* / transl. by J. Farrell. New York: State University of New York Press, 1993. 353 p.

Леонтьева Софія Олександрівна

аспірантка, філософський факультет
Харківський Національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 6, Харків, 61022
E-mail: leont.sofia@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2643-1602>

Стаття надійшла до редакції: 30.05.2020

Схвалено до друку: 19.06.2020

THEORY OF JUDGMENT AND PHRONESIS IN PRACTICAL PHILOSOPHY OF HANNAH ARENDT

Leonteva Sofia O.

PhD Student, Faculty of Philosophy
V. N. Karazin Kharkiv National University
6, Svobody sqr., 61022, Kharkiv, Ukraine
E-mail: leont.sofia@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2643-1602>

ABSTRACT

One of the crucial issues of modern universalistic theories of practical philosophy is the theoretical justification of normative principles and moral judgments that enables their universal validity. The problems these theories face are caused by separating rational theorizing from contexts of real life. That is the separation of theoretical justification and practice. The common for modern practical philosophy opposition between universalism and contextualism is reinterpreted today, new theories of post-metaphysical universalism appear that provide the developments of the last universalistic project of discourse ethics in the context of a critical theory of the “third generation”. The purpose of this article is to present the ethical philosophy of Hannah Arendt as the original conception where the Kantian theory of judgment and the Aristotelian notion of *phronesis* are brought together in order to clarify the nature of ethical and moral statements. This problem, as the article highlights, lies in the understanding of subsumption of particular under universal. Universal judgments according to Arendt are justified in the Kantian theory of “enlarged mentality” as the human capacity to interact in communication and

activity. The sensitivity to situations is reflected in the Aristotelian notion of *phronesis*. As Arendt's justification of normative and ethical judgments is analyzed, the hermeneutic character of her theory is revealed, which is appropriate for the theory of J. Habermas and modern followers of critical theory. The article provides additional insight into the concept of "public space" as the realm which enables the overlapping of theory and practice. As proved the "public space" in the practical philosophy of Hannah Arendt becomes the realm of mutual ethical and moral thinking where judgments are oriented to the level of the human condition in general. The paper concludes by arguing that Arendt's conception may overcome the opposition between universalism and contextualism, which is relevant in current ethical discourse.

Keywords: post-metaphysical universalism, contextualism, phronesis, theory of judgment, enlarged mentality, public space.

REFERENCES

- Adorno, T. (2000). *Problems of Moral Philosophy*. (M. L. Khorkov, Trans.). Moscow: Respublica. (Original work published 1967). (In Russian).
- Arendt, H. (2000). *Vita Activa or about Efficient Life*. (V. V. Bibikhin, Trans.). Saint Petersburg: Aletheia. (Original work published 1958). (In Russian).
- Arendt, H. (2013). *Responsibility and Judgment*. (D. Aronson, S. Bardina & R. Huliaiev, Trans.). Moscow: Gaidar Institute Publishing House. (Original work published 2003). (In Russian).
- Arendt, H. (2013). *The Life of the Mind*. (A. Govorunov, Trans.). Saint Petersburg: Nauka. (Original work published 1977). (In Russian).
- Aristotle. (1984). *Nicomachean Ethics*. Big Ethics. (N. V. Brahinskaia & T. A. Miller, Trans.). In Aristotle, *The Collected Writings in 4 Vols.* (Vol. 2, pp. 53–374). Moscow: Mysl'. (In Russian).
- Gadamer, H.-G. (1999). *Hermeneutics, Religion and Ethics*. (J. Weinsheimer, Trans.). New Haven: Yale University Press.
- Günther, K. (1993). *The Sense of Appropriateness: Application Discourses in Morality and Law*. (J. Farrell, Trans.). New York: State University of New York Press.
- Habermas, J. (2001). *Moral Consciousness and Communicative Action*. (D. V. Skliadniev, Trans.). Saint Petersburg: Nauka. (Original work published 1983). (In Russian).
- Kant, I. (1994). *Groundwork (or Foundations) of the Metaphysics of Morals*. In I. Kant, *The Collected writings in 8 Vols.* (Vol. 4, pp. 154–246). (L. B. D., Trans.). Moscow: Choro. (Original work published 1785). (In Russian).
- Kant, I. (2004). *Critique of Practical Reason*. Kyiv: Universe. (I. Burkovskiy, Trans.). (Original work published 1788). (In Ukrainian).

Article arrived: 30.05.2020

Accepted: 19.06.2020